

אוצר בלום בתולדות היהודים*

פרופ' שמעון שוורצפוקס שימש במשך שנים בהוראה במחלקה להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת בר-אילן, והוא מן המעולים והפוריים בחוקרי תולדות עם ישראל בימי הביניים שבדורנו. בעל היובל, בן גולת צרפת שלא נס ליחו, מפתיע אותנו חדשים לבקרים במחקרים רעננים שיש בהם מן החידוש, במגוון רב של נושאים הקשורים לחקר עברו של העם היהודי לדורותיו. מחקריו משתרעים על תחומים שונים הקשורים לתולדות יהדות צרפת והאזורים הקרובים לה כפרובנס וקטלוניה, מראשית ההתיישבות היהודית בארץ זו בימי הביניים המוקדמים ועד לעת החדשה; כמו כן הוא מקדיש דיונים אחדים ליהדות המגרב בעת החדשה. דגש מיוחד במחקריו, שרובם נכתבו בצרפתית או בעברית, מושם על ההנהגה היהודית על גוניה הרבים, כשגולת הכותרת הם מחקריו על הרבנות במקומות שונים באזור מחקרו. רבים ממחקריו מבוססים על מקורות בלתי ידועים שהוא חשף וההדיר. הרשימה הביבליוגרפית של פרסומיו המופיעה בסוף הכרך מרשימה ביותר; היא כוללת למעלה מעשרים מונוגרפיות, קרוב למאתיים מאמרים מחקריים ועוד כמאה ושבעים מאמרי ביקורת.

עם הגיעו לגבורות רחש לבם של תלמידיו וידידיו דבר טוב, להוציא לאור קובץ מחקרים המשקפים את מחקריו המגוונים. חלקו הראשון של הקובץ עוסק במנהיגות, הנהגה וקהילה, והשני ברבנות, רבנים והלכה. בחלק הראשון נידונו בעיקר עניינים חברתיים הקשורים לקהילות היהודיות במרחבי העולם לדורותיהם, כאשר המאמר הפותח הוא מאמרו של אברהם גרוסמן, ראש המדברים בעניינם של חכמי צרפת הקדמונים, שמקדיש את רוב עיתותיו בעת האחרונה להגותו של רש"י, וכאן הוא דן ב'תלמיד חכם כמנהיג ציבור במשנתו של רש"י'. על מצב המחקר הנוגע ליהודי אירופה בראשית ימי הביניים דנה בתשבע אלברט, במאמר מעורר השתאות: 'האם ניתן עוד לחקור את תולדות היהודים בעולם הנוצרי בימי הביניים המוקדמים?'. לדעתה ניתן להשתמש בזהירות במקורות נוצריים קדומים כדי 'להרים פינת מסך' על תולדות היהודים בתקופה הזו, החסרה כלי-כך במקורות היסטוריים. פנים חדשות בתולדות יהודי מראש שברוקו מגזירות קנ"א (1391) ועד למאה הי"ח עולים ממאמרה של אלישבע שטרית 'מגורשים ותושבים במראש'. יצחק (אריק) זימר, שידיו רב לו בחקר המנהג האשכנזי הקדמון והמאוחר, מעלה מן הנשייה מנהג

* על הספר 'לא יסור שבט מיהודה', הנהגה, רבנות וקהילה בתולדות ישראל, מחקרים מוגשים לפרופ' שמעון שוורצפוקס. עורכים: יוסף הקר, ירון הראל. ירושלים, מוסד ביאליק, תשע"א.

אשכנזי קדום לפסוק צדקה מהציבור בבית הכנסת בסוף קריאת התורה בעת אמירת תפילת יזכור בשלוש רגלים, ודן בקשר שבין מנהג "מתנת יד" זה לבין הזכרת הנשמות. מעט מזעיר ידוע על קהל המוסתערבים בקהיר במאה השש-עשרה, ויוסף הקר מפרסם ומנתח תעודה מגניזת קהיר שטרם שזפתה עין השופכת מעט אור על קהל זה באותה תקופה. על חברות גמילות חסדים באיסטנבול בראשית העת החדשה כותב ירון בן נאה מאמר מקיף בשם 'צדקה וחסד על גדות הבוספורוס: חברות גמילות חסדים של הקאיקג'יס באסטנבול'; 'קאיקג'לי' היה בעל סירה שהעביר אנשים וסחורות בין שכונות העיר, שביניהם הפרידו תעלות רחבות, והקאיקג'ים היהודים התאגדו בגילדה מקצועית שעסקה גם בחסד; הכותב חוקר על סמך תעודות שהגיעו אליו את פעולות האגודה הזו. השתקפותם של יהודי אירופה בעיני הוגה דעות צרפתי בן המאה השמונה-עשרה מוצגת במאמרו של בן-ציון שוורצבך 'עדות בלתי ידועה על חיי היהודים באירופה במאה הי"ח מעטו של המרקזי ז'ן בפטיסט דה בויה דרז'נס'. מאמרים נוספים פרי עטם של תלמידי בעל היובל נכללו בקובץ זה, ביניהם מאמרו של אהרן גימאני הדן ב'הנהגת הקהילות בתימן ובעיית העניים בעת החדשה'; מאמרו של ירון הראל שדן בענייניו של 'המאבק סביב משרת החכם באשי בקהילת זאכו בשנת 1911', וכן מאמרה של צילה הרשקו הדן ב'ותיקי הרזיסטנס היהודי בצרפת ומאבקם על הנהגת הקהילה היהודית, 1944-1948', מאבק שנגמר בכישלון חרוץ.

החלק השני של הקובץ מוקדש לעולם הרבנות וההלכה בארצות אירופה והמזרח במרוצת הדורות, ונכללים בו פרק בתולדות ההלכה הקדומה בצרפת ושאלת מקורה הארץ-ישראלי, נושא שנדון בעמקות על-ידי חיים סולובייצ'ק; הכותב נכנס לזיוכוח נוקב עם ראובן בונפיל על משמעותם של טקסטים שונים מראשית ימי הביניים שנדונו על-ידי האחרון. רמי ריינר מקיים דיון בשאלת משמעותו ההלכתית של הביטוי התלמודי "מומר אוכל נבלות לתיאבון" בהתאם לפרשנותו של רש"י. שמחה עמנואל מקיים דיון מעמיק בזיהוי משיבים של תשובות עתיקות, ומפרסם מחדש ארבע תשובות שיוחסו למהר"ם מרוטנבורג - אך אינם אלא לר' אלחנן בנו של ר"י הזקן. על עולם התורה בהונגריה עומד שלמה שפיצר במאמרו 'חכמי התורה ולימוד התורה בהונגריה בימי הביניים', ועל משפחת הרבנים לבית לאניאדו בחלב עומדת לאה בורנשטיין-מקובצקי במאמרה 'שושלת לאניאדו כמעצבת ההנהגה והמשטר בקהילת חלב במאות ה-16 עד ה-18'. מאמר מעניין נכתב על-ידי ג'רר נהון מפריז, ידידו הקרוב של בעל היובל, על קורותיו של החכם האיטלקי מליוורנו ר' רפאל מילדולה בשבתו בעיר באיונה (Bayonne) בדרום צרפת, שבאותה עת היתה בה קהילה גדולה של צאצאי אנוסים מחצי האי האיברי. משה רוסמן מקדיש מאמר לאירוע תורני-ספרותי בן למעלה ממאתיים שנה בעל משמעות חברתית-הלכתית: 'אתגר טרום-פמיניסטי למנהיגות הרבנית בפולין-ליטא במאה השמונה-עשרה: הקדמת "תחנה אמהות"; מדובר על תפילה לנשים בשבת 'מברכין' שחיברה והדפיסה האשה המלומדת שרה רבקה רחל לאה [!], הורוויץ', בת רב ואשת רב, שבהקדמתו היא

מעודדת את נשות דורה להרבות בלימוד תורה, בתפילה בציבור ובקיום מצוות. שניאור זלמן ליימן מפרסם 'איגרת שלומים' ארוכה מאת רבי יחזקאל לנדא, רבה הגדול של פראג, בעל 'נודע ביהודה'; האיגרת שנכתבה עוד בהיותו בפולין בשנת תקי"ב (1752) נועדה לשים קץ למחלוקת הקשה בין ר' יעקב אמדן ור' יהונתן אייבשיץ. מאמר מרתק במיוחד הוא מאמרו של מרדכי ברויאר המנוח, שפרסם את הקונטרס "מנחת יהודא" לר' יהודה ליב אאך, רב בגרמניה. המדובר בדיון מקיף על השאלות שנפוליאון הציג בפני נכבדי היהודים בצרפת בשנת תקס"ו (1806) ולאחר שנה בפני חברי ה"סנהדרין", שאלות שבאו לבחון אם ראויים היהודים שיוענק להם שוויון זכויות כלשאר אזרחי המדינה, ותשובות לשאלות אלו. על רבנים צרפתים בקונסטנטיין שבאלג'יריה במחצית הראשונה של המאה העשרים כותב יוסף שרביט. על ישראל והאומות בהגותו של ר' אליהו גוטמאכר כותב מאיר הילדסהיימר, ואת סדרת המאמרים חותם משה עמר במחקר השוואתי בין תיפקודן של מועצת הרבנות במרוקו ומועצת הרבנות הראשית בישראל.

עשרים ושנים המאמרים שבקובץ היובל הזה מהווים אוצר בלום של ידע ומחקר בנושאים שונים ומגוונים, שמשקפים כמעט במלואם את הקשת הרחבה של עיסוקי המחקריים של בעל היובל. נאחל לו ולנו שעוד יפרח ויסגא בבריאות גופא ונהורא מעליא.

כל אדם יש לו דעה מיוחדת בתורה, וכל בעל מחלוקת צריך לידע כי גם לחברו יש דעה אחרת, ולא להיות עומד על דעתו רק לבקש האמת, ואז השי"ת מאיר עיניהם ונעשה השלום מתוך המחלוקת... וכן הוא בעולם הזה, שכל התולדות באין מזכר ונקבה, ויש לכל אחד עניין מהופך, דכתיב כנגדו, ומכל מקום שניהם לדבר אחד מתכוונים ונעשה שלום בסוף. וכן הוא בפנימיות כל ימי המעשה יש לכל יום עניין מיוחד, ולכן שבת השלום העולם, שהיה חסר מנוחה שהוא בחינת אהבה בסופה, ואז נעשה שלום, וכתיב אח"כ אלה תולדות השמים והארץ, עיי"ש.

(שפת אמת במדבר פרשת קרח)